

Alena Scheinostová

VÝZNAM ČASOPISECTVÍ V ROMSKÉ LITERATUŘE (ZPRAVODAJ ROMANO LIL, 1970–1973)

Amaro Romano lil
phenel so nevo hin
phenel lacho the nalacho
ča te hino amaro
the romano.

Sar rado genav oda lil
až paš o jilo mange feder hin
feder, feder, paťan mange
bo patrinel amenge, le Romenge.
František Demeter¹

Na úvod příspěvku² věnovaného zpravodaji *Romano lil*, prvnímu romskému periodiku v někdejší Československu, je užitečné předeslat, že vzhledem ke stavu literatury majoritní jsou otázky romské literatury anachronickou záležitostí: česká romská literatura prožívá teprve čtvrtou dekádu své existence.³ Z tohoto důvodu a s ohledem na její status nástroje i výtěžku romského obrozenského hnutí je tudíž neadekvátní aplikovat na ni metody a kritéria účinné pro reflexi současné majoritní kultury.

Časopisecká produkce má v rámci romského písemnictví od počátku zcela zásadní význam, protože autorské texty vycházejí knižně relativně zřídka.⁴

1 „Ten náš Romano lil [= Romský list – pozn. AS] / říká, co je nového, / ať je to dobré nebo špatné, / jen když je náš, / romský. // Tak rád čtu tenhle časopis, / hřeje mě až v hloubi duše, / věřte mi, / protože patří nám, Romům.“ – Demeter, František: „Romano lil“, *Romano lil* 4, 1973, č. 1, s. 29.

2 Stať je současně publikována též v časopise *Svět literatury* č. 31, 2005, s. 50–55.

3 Zrod romské autorské tvorby v tehdejší ČSSR se klade do počátku 70. let 20. století a je do značné míry vázán právě na *Romano lil* (HÜBSCHMANNOVÁ 1998: 61). Několik málo dříve vzniklých textů (například často citovaná divadelní hra Eleny Lackové *Horiaci cigánsky tábor* premiérována roku 1948) se do tohoto proudu obvykle přímo nezahrnuje, a to ze tří důvodů: prvním je jejich spíše příležitostný charakter, druhým skutečnost, že zůstávaly v rukopisech, třetím pak fakt, že nejsou psány v romštině.

4 Po zániku prvního a zatím jediného romského nakladatelství v ČR *Romaňi chib* (1991–1994) vycházejí samostatně publikace romských autorů nesoustavně svépomocí nebo v některých neromských nakladatelstvích (Fortuna, Triáda, Signeta aj.). Mezi současnými romskými a romistickými

Mimoto interakce mezi redaktory a přispěvateli na jedné straně a postupně se etablojící čtenářskou obcí na straně druhé pomáhá Romům vytvářet novodobý veřejný prostor, jehož specifických dispozic se ještě dotkneme.

Zpravodaj *Romano Ľil* vycházel v letech 1970–1973 jako věstník politického a kulturního sdružení Svaz Cikánů-Romů (SCR), které bylo činné pod Národní frontou ČSSR v krátkém posrpnovém období uvolnění státní asimilační politiky.⁵ Jeho význam se opírá v přední řadě o skutečnost, že byl vůbec první romskou publikační platformou. Romské texty, které se v něm objevují vedle textů českých, znamenají tudíž ustavení romštiny jako jazyka psané komunikace.

Povznesení romského jazyka, který byl ze strany režimu dosud potlačován jako nemístná překážka oficiální asimilační politiky, se stalo jedním z hlavních cílů SCR. Hned ve svých počátcích Svaz ustavil jazykovědnou komisi (tvořili ji Václav A. Černý, Vladimír Miltner, Milena Hübschmannová, Andrej Pešta a Antonín Daniel), která vypracovala dodnes platná pravopisná pravidla pro tzv. slovenskou romštinu, nejrozšířenější romský dialekt na území tehdejší ČSSR.⁶ Z její iniciativy vyšla posléze také učebnice slovenské romštiny (HÜBSCHMANNOVÁ 1974).

Výsledek úsilí o vzestup romštiny se projevil téměř okamžitě; v mimoliterární sféře jej může zrcadlit skutečnost, že se již koncem roku 1971 romský text objevil v agitačních předvolebních materiálech. Z našeho hlediska je však podstatné především to, že se romština začala prosazovat také jako jazyk literatury. Hned v prvním čísle *Romano Ľilu* vychází romsky psaný fejeton Tery Fabiánové opatřený romsko-českým slovníkem.⁷ A právě díky němu, řečeno zjednodušeně, další Romové, kteří se dosud „báli [...] psát romsky“ či „kterým se časopis dostal do ruky a [...] poznali, že je možné psát ve vlastním jazyce, začali [...] redakci zahrnovat svými příspěvky, písničkami, vzpomínkami, povídkami, prostě začali psát“ (HÜBSCHMANNOVÁ 1998: 62).

Kulturní aspirace skupiny kolem *Romano Ľilu* vedly zakrátko ke zformulování požadavků politických, konkrétně ke snaze prosadit pro Romy přiznání statutu národnostní menšiny. Již samotné autonymum „Rom“, jež *Romano Ľil* důsledně užíval (naproti českému označení „Cikán“, které řada Romů pocituje jako pejorativní), bylo v tomto kontextu příznakové: „[...] etnické jméno Rom [bylo dosud] tabu, symbolizovalo etnoemancipační aspirace – a to bylo proti oficiální

periodiky v České republice se nejméně věnují vydávání původní tvorby časopisy *Romano džanben*, *Romano hangos* a *Kereka*.

5 Vznik Svazu Cikánů-Romů byl jedním z plodů celoevropského romského revitalizačního hnutí, které na počátku sedmdesátých let vyústilo v založení mezinárodní romské reprezentace Internacionalno Romani Unia (IRU). V čele této organizace později na několik let stanul jeden ze zakladatelů SCR a předseda jeho slovenské frakce Ján Cibula. Více viz HOLOMEK 1999a a 1999b, VÍŠEK 1999, GIŇA 1999.

6 Jejich aktualizovaná a zpopularizovaná verze viz HÜBSCHMANNOVÁ 1993.

7 Fabiánová, Tera: „Zadáno pro Teru“, *Romano Ľil* 1, 1970, č. 1, s. 33–34.

asimilační politice“ (HOLOMEK 1999a: 131). Zásadní iniciativou v tomto směru bylo však podání memoranda proti vynechání Romů z novelizovaného zákona o minoritách v roce 1972, na něj ovšem vláda reagovala rozpuštěním SCR a likvidací všech jeho aktivit včetně *Romano ľilu*. Po tomto zásahu se „vytvořila [...] atmosféra určité politické závadnosti zájmu o tuto otázku“ (VÍŠEK 1999: 187) a jak odborný zájem o romský jazyk, literaturu a kulturu vůbec, tak emancipační snahy Romů samotných byly na dlouhou dobu vytlačeny z veřejné sféry.

Za tři roky trvání SCR vyšlo celkem čtrnáct vydání zpravodaje. Jednotlivá čísla přinášela přehled politických, společenských a kulturních aktivit Romů, jako bylo plnění pracovních závazků, tanec a hudba, fotbal nebo školní docházka, věnovala se romské historii a osobnostem, podávala informace o romských komunitách ve světě, citovala tematické informace z neromského tisku apod. Literatura v obvyklém smyslu slova zaujímal v *Romano ľilu* postavení spíše podružné (charakteristické je vydávání pohádek v silvestrovských číslech časopisu), připomeňme však na tomto místě postřeh Vladimíra Macury o zástupnosti (a nediferencovanosti) beletrie a žurnalistiky v revitalizačních paradigmatech: obrozenská „kulturní aktivita nevytyčuje ostré předěly mezi vědou, uměleckou literaturou, publicistikou apod.“ Tato skutečnost je „důsledkem vnitřní [...] nevyhraněnosti obrozenských kultur, je dána jejich potřebou vyrovnat krok s dobovým uměleckým vývojem komplexně, jakoby »najednou«“ (MACURA 1995: 14). Za součást literatury se tak považují i texty, o jejichž beletrističnosti by se – viděno optikou majoritní kultury – dalo diskutovat (srov. HAVLOVÁ 2000).

Romano ľil čerpal beletrické texty ze dvou zdrojových okruhů. Prvním z nich byly texty neromských spisovatelů pojednávající o Romech: jmenujme alespoň úryvky z *Cikánů* Karla Hynka Máchy, o nichž se redaktor *Romano ľilu* Bartoloměj Daniel na jiném místě poněkud překvapivě domnívá, že Mácha v tomto díle „chtěl přiblížit české veřejnosti poznání romské duše. Představil lásku k volnosti i k demokratickým principům v rodinné a společenské organizaci, jež byla romskému společenství vlastní. [...] Poskytl lidem možnost nahlédnout do morálky Romů, do jejich charakteru, předností a záporných vlastností, které patří ke každému etniku nebo národu. Také proto je Mácha nám Romům [...] tak blízký“ (DANIEL 1997: 89).

Druhým a klíčovým zdrojem byla samotná původní tvorba skupiny romských autorů, dnes označovaných za první romskou literární generaci (více viz DEMETER 1979: 58–59). Vedle šéfredaktora *Romano ľilu* Andreje Pešty, všestranného Františka Demetera, básníka a populárního písničkáře Vojty Fabiána, talentovaného vypravěče Andreje Gini a některých dalších se výrazně prosadila zmíněná prozaička (a později také básnířka) Tera Fabiánová. Její doménou byly fejetony a krátké povídky ze soudobého života, které se soustředily zvláště na problémy romských žen (viz například povídka *Zor nane savoro*⁸ o domácím násilí). Protože její texty „mluvily [Romům – pozn. AS] do duše“ (HÜBSCHMANNOVÁ 1998: 61), a to i na dnešní poměry mimořádně kultivo-

vanou formou a vytříbeným jazykem, stala se Fabiánová osobním i autorským vzorem pro mnoho dalších romských žen.⁹

Nabádavý, morálně i kulturně obrodný tón nezaznívá ovšem pouze z próz Fabiánové, ale je příznačný pro celý jeden okruh publikovaných textů. Jejich vyznění, určené jak obecně obrozenským rozvržením romské literatury, tak širším dobovým společenským kontextem, shrnuje sloka z *Rozhlásku* Cyrila Vaškových: „*Na ty naše nedostatky / dívejme se zpřima. / Uznejme si, pěkně prosím, / kde je naše vina!*“¹⁰ Čelným autorem výchovné tendence je někdejší pedagogický pracovník Miroslav Dědič s českojazyčnými povídkami *Lekce společenského chování*¹¹ a *Potvrzení pro Jožku Lakatoše*.¹²

Jiný typ prózy představují vzpomínková vyprávění, například vzpomínka na partyzánský boj na Slovensku *Bylo jim dvacet*¹³ Josefa Bánoma, ale také poetický text Andreje Pešty *Žužo ehin amaro pañori*,¹⁴ pozoruhodný především tím, že reprezentuje snad vůbec první publikovaný doklad typizované nostalgické vzpomínky na předválečné Slovensko, žánru pro pozdější romskou literaturu nadmíru příznačného.¹⁵ Vzpomínková vyprávění mohou rovněž převzít funkci etnologické studie (srov. text *Karačoňa*).¹⁶

V neposlední řadě přináší *Romano lil* ukázky romské lidové slovesnosti i autorských pohádek. Výchovný, historický či etnografický aspekt otisků próz, ale i pohádkový charakter některých z nich poukazují k funkci, již časopis typu *Romanu lilu* převzal v soudobé sociokulturní situaci romských komunit vytržených asimilačními zásahy ze svého původního životního stylu. Součástí života tradičních romských osad byly pravidelné vyprávěcí sešlosti, jež znamenaly vedle upevnění vzájemné sounáležitosti a vedle zábavy také účin-

8 Fabiánová, Tera: „Zor nane savoro“ [Síla není všechno], *Romano lil* 3, 1972, č. 2, s. 28.

9 Například uznávaná romská básnička následující generace Margita Reiznerová vzpomíná: „*Začala jsem psát před dvěma lety. Dostala se mi do rukou romská básnička od Tery Fabiánové – první romská slova, která jsem viděla napsaná na papíře. Byla jsem pyšná, že máme Terku Fabiánovou, která dovede tak krásnými slovy vyjádřit přesně to, co cítím i já, co se mi honí hlavou a kvůli čemu kolikrát nemohu ani usnout. V noci na mě dotírají otázky – kdo vlastně jsme? A tak jsem jednou vstala ještě v noci a svůj sen jsem zapsala. [...] Psala jsem romsky. Tera Fabiánová – i když ji osobně vůbec neznám – mi ukázala, že je možné romsky psát. A teprve teď, když píšu, vidím, jaká je romština krásná řeč“ (HÜBSCHMANNOVÁ 1990: 106).*

10 Vaškových, Cyril: „Rozhlásek“, *Romano lil* 2, 1971, č. 1, s. 30.

11 Dědič, Miroslav: „Lekce společenského chování“, *Romano lil* 3, 1972, č. 5, s. 17.

12 Dědič, Miroslav: „Potvrzení pro Jožku Lakatoše“, *Romano lil* 4, 1973, č. 1, s. 21–23.

13 Bánom, Josef: „Bylo jim dvacet“, *Romano lil* 2, 1971, č. 3, s. 28.

14 Pešta, Andrej: „Žužo ehin amaro pañori“ [Voda je čistá], *Romano lil* 3, 1972, č. 3, s. 28.

15 Viz například prózy Eleny Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Praha 1997) a *Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové* (Praha 2001), sbírku Vlada Oláha *Le khameskere chave – Děti slunce* (Praha 2003) nebo povídky Andreje Gini *Bijav – Svatba* (Praha 1991) atd. Srov. též přehled témat a žánrů v práci Heleny Sadílkové (SADÍLKOVÁ 2002).

16 Hübschmannová, Milena: „Karačoňa“ [Vánoce], *Romano lil* 3, 1972, č. 5, s. 27–28.

ný sociálně korektivní nástroj. Jejich předmětem se totiž kromě více či méně formalizovaného vyprávění pohádek nebo přednesu písní stávalo nevhodné, nebo naopak příkladné či pamětihodné chování jednotlivců, jež bylo v tzv. volném vyprávění, *vakeriben*, předloženo k posouzení celému společenství (HÜBSCHMANNOVÁ 1998: 60–61, 63). Rozvrácení romských komunit znamenalo v tomto směru vytvoření společenského vzduchoprázdna, jež bylo alespoň částečně zaplněno pomyslným společenstvím přispěvatelů a čtenářů *Romano lilu* jako, řekněme, virtuální romskou osadou, a časopis sám pak představoval jakousi distanční vyprávěcí situaci (srov. TAMTÉŽ: 65).

Uvažovat na tomto místě o přímé návaznosti tradičního a moderního komunikačního vzorce umožňuje hned několik skutečností, počínaje interaktivním charakterem periodika tohoto typu (hned na úvodní stránce prvního čísla *Romano lilu* redakce vytváří dojem bezprostředního důvěrného kontaktu jmenovitou sebeprezentací, později i opakovanými výzvami k přispívání do časopisu: „*Čhinen amenge, so pes tumenge varekana ačhilas, palis paramisa, basnič-ki, pherasa, vtipi romane, a savoro, so tumen napadňinla*“,¹⁷ jakkoli „*neni lehké po denní práci ještě se mořit s perem a papírem*“¹⁸) a konče nesporným inzitivním půdorysem některých rubrik, například *Tabuli cti a hany*: tato rubrika přináší informace o zvláště příkladných nebo zavržených jevech uvnitř romských komunit – o alkoholismu, prostituci, narušení rodinných vazeb („*Jak je možné, že 13ti leté děvče jde s pánem jen proto, aby se mohlo dostat do kina? [...] Není to jen v Bráníku, je to i u nás na Mladoboleslavsku.*“),¹⁹ ale také o dobrovolné stavbě koupaliště²⁰ nebo o vzorné žákyni.²¹ Při analýze návaznosti na tradiční schémata a žánry je na místě připomenout také častý nedostatek institucionálního vzdělání jednotlivých autorů, a tedy absenci literárních vzorů.

Po zákazu *Romano lilu* a likvidaci redakce byl rozvoj romské literatury pozastaven. Připravená edice básní vyšla až roku 1979 pod názvem *Romane gila* [Romské básně], dvojjazyčný sborník povídek vrátilo nakladatelství *Odeon* nevydaný a jako celek nebyl dodnes publikován. Stejně jako publikační příležitost podnítila vznik množství textů, potlačení této příležitosti znamenalo u většiny přispěvatelů jejich dočasné odmlčení. Romská autorská tvorba však došla uplatnění v tolerovaných hudebních souborech anebo byla v českých překladech vysílána v rozhlase. Po roce 1989 na práci starších autorů plynule navázali noví v míře více než hojně.

17 „Napište nám, co se vám kdy přihodilo, pište pohádky, básně, anekdoty a romské vtipy a cokoliv vás napadne.“ – *Romano lil* 3, 1972, č. 3, s. 28.

18 *Romano lil* 1, 1970, č. 1, s. 1.

19 „Tabule cti a hanby“, *Romano lil* 2, 1971, č. 4, s. 26.

20 „Tabule cti a hanby“, *Romano lil* 2, 1971, č. 4, s. 27.

21 „Tabule cti a hanby“, *Romano lil* 4, 1973, č. 1, s. 23.

Kromě základního žánrového rozvržení, jež s malým obohacením přešlo z časů *Romano lilu* do současné romské literatury, a kromě etablování romštiny jako literárního jazyka, jež se po roce 1989 ukazuje jako dostatečně zažitě, přineslo krátké období existence časopisu ještě jeden, obecnější výsledek. Je jím fakt, že *Romano lil* svou činností – slovy Petra Víška – vytvořil v české společnosti „příznivé klima“ pro „akceptaci Romů na veřejné scéně“, a že tak „personifikoval“ tuto dosud „nepochopitelnou a neuchopitelnou« skupinu lidí“ (VÍŠEK 1999: 187), jinak řečeno, že vtiskl v očích majority „Cikánům“ také jinou, lichotivější tvář.

LITERATURA

DANIEL, Bartoloměj

1997 „Romská píseň v Máchových Cikánech“, *Česká literatura* 45, 1997, č. 1, s. 85–89

DEMETER, František (ed.)

1979 *Romane giľa. Gend'i romaňa poeziatar* (Praha: Kulturní dům Praha 8)

GIŇA, Andrej

1999 „Leperav pro SCR“, *Romano džaniben* 6, č. 3–4, s. 18–22

HAVLOVÁ, Věra

2000 *Vznik a současné postavení psané romské literatury v ČR*. Bakalářská práce na IZV UK v Praze

HOLOMEK, Karel

1999a „Vývoj romských reprezentací po roce 1989 a minoritní mocenská politika ve vztahu k Romům“, in *Romové v České republice* (Praha: Socioklub), s. 290–310

1999b „Moravský Cigán – Tomáš Holomek“, *Romano džaniben* 6, č. 3–4, s. 129–132

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena

1974 *Základy romštiny* (Praha: Academia)

1993 „Hlavné zásady rómskeho pravopisu“, *Romano nevo lil* 1993, č. 35–36, s. 3–6.

1998 „Počátky romské literatury“, in *Žijeme spolu, nebo vedle sebe? Sborník z konference o literatuře a kultuře národnostních menšin v České republice* (Praha: Obec spisovatelů), s. 59–66

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.)

1990 *Kale ruži* (Hradec Králové: Krajské kulturní středisko)

MACURA, Vladimír

1995 *Znamení zrodu* (Jinočany: H+H)

SADÍLKOVÁ, Helena

2002 *Tematická analýza romské povídkové tvorby v ČR*. Diplomová práce na FF UK

VÍŠEK, Petr

1999 „Program integrace – řešení problematiky romských obyvatel v období 1970 až 1989“, in *Romové v České republice* (Praha: Socioklub), s. 184–218